

Omer Nakičević

SLIČNOSTI I RAZLIKA U SUDBINI BOSNE I HERCEGOVINE I ENDELUSA

Rezime

Ovo izlaganje je neka vrsta kazivanja iz davne i nedavne prošlosti, kao sjeta koja pomalo pada u zaborav.

U izlaganju se zadržavam na Endelusu – Španija i Bosni i Hercegovini, zemljama plača i bola. Više na Endelusu zbog sjeta da se historija ponavlja.

Za ovaj osvrt korišteni su, pored ostalog, podaci izloženi u predavanju Prof. dr. Br. B. s. Fankoninksfelda iz Holandije, održanom na kongresu 1995. godine u Aleksandriji u organizaciji Ministarstva vakufa – Visoki komitet za islamska pitanja, pod naslovom “Muslimani zarobljenici u zapadnoj Evropi u vrijeme poznog srednjeg vijeka”. Kongres je održan sa motom “Doprinos religija usluzi čovjeka.”

Islam i njegova pojava na evropskom kontinetu manifestira se kroz dvije vremenske epohe:

1. Još od početka osmog stoljeća neki krajevi Evrope potpali su pod vlast muslimanskih vladara. Ovakva situacija trajala je sve do petnaestog stoljeća. Tada je islam u tim krajevima bio vjera većine stanovnika tih krajeva. Pored

Endelusa (Španije), to je bio slučaj i sa još nekim otocima Sredozemlja i manjim islamskim utvrđenjima na jugu Francuske i Italije.¹

2. Period tokom koga broj muslimanskog stanovništva počinje da opada. Ovaj period nastaje početkom desetog stoljeća kada muslimanski vladari zadržavaju zarobljenike kao roblje. U XI stoljeću ova pojava se sve više manifestira i u kršćanskim zemljama: Italiji, Francuskoj, Siciliji itd.; i zadržava se sve do 19. stoljeća kada se, navodno, ukida ropstvo. Upotrijebili smo riječ “navodno” jer najnoviji događaji potvrđuju da Evropa toleriše ropstvo. Zarobljeni ili protjerani Bošnjaci upućuju se i u najdalje krajeve svijeta, oduzimaju im se lična dokumenta i na taj način onemogućavaju im povratak u domovinu.

Čime se ovo objašnjava? Da li u cilju njihove zaštite? Da li u cilju njihove asimilacije? Da li u cilju pretvaranja BiH u nešto što nas podsjeća na nekadašnju Španiju u islamskom svijetu poznatu pod imenom Endelus? Da li ta Evropa ima dobre namjere ili, sačuvaj Bože, ono što nam historija govori - jučer Španija, danas Bosna i Hercegovina?!

Da bismo odgovorili na ovih nekoliko pitanja, a koja se mogu svesti pod jedno pitanje, mi ćemo malo prelistati historiju Bosne, zemlje najbližnije Španiji, Španiji čija zdanja iz tog perioda i danas oduševljavaju posjetioce.

Evropa i čitav svijet mirno su posmatrali kako nam ruše, po satanskim instrukcijama, sve ono što je vrijedno i historijski značajno, da bi nam time trag zatrli. Najvjerovatnije, i tada bi ostavili negdje nešto od bošnjačkog obilježja kao što su ranije zaštitili kordobsku džamiju koja danas nosi obilježje katedrale u Španiji, da ih podsjeća kako su “ljudski i humano” postupali, a rušili: mostove, džamije, bezistane... cjelokupnu islamsku arhitekturu i gradili kockarnice i klubove sumnjive sadržine.

Naša Bosna kao da ide stopama Endelusa. Kakva je razlika između Ferdinanda i kraljice Elizabete i današnje udružene Evrope i svih drugih koji je prate? Cilj je isti, samo su se datum i sredstva promijenili.

Svi znamo šta su muslimani BiH izgubili, a šta Španija. Pjesnik Ebu'l-Bekka Salih ibni Šerif er-Rundi iz grada Ronde u Španiji podsjeća svojom elegijom šta je sve (Endelus) Španija zauvijek izgubila:

---

¹ Brojni su izvori kojima se koristio autor ovog referata: npr. dAne, Espona musulmana (siglos (VIII-XV), Barcelona 1984., koje sadrži veći broj naslova studija i prioriternih izvora vezanih za historiju muslimanske Španije.

ELEGIJA ZA ENDELUSOM

Sve, kad dostigne svoj vrhnuc, opada,
neka se čovjek ugodnim životom ne zavara.
Događaji i zbivanja se odvijaju, svjedoče brojne države i plemena.
Koga obveseli jedno vrijeme, rastuže ga teška vremena.
Život na ovom svijetu nikoga ne čini vječnim.
Niti ostaje u nekoj situaciji koja ga čini sretnim.
Vrijeme sigurno kida svaki štit i oklop,
pa i od koga se odbijaju britka sablja i koplje željezno.
Gdje su jemenski vladari sa svojom pratnjom?
Gdje su takvi sa vijencima na glavi i krunama?
Gdje su zdanja što ih podigoše tirani Šedad i Irem?
Gdje su građevine sa Sasanida koje krase Iran?
Gdje su blaga koje je sakupio Karun i odnio?
Gdje su narodi Ad i Kahtan, gdje je Šedad iščeznuo?
Svemu je došao kraj, ni pojedinac ni narod nisu mu odoljeli.
Sve je sudbina riješila i ti narodi kao da nisu ni postojali.
Gladi vremena su raznovrsne.
Vremena donose i veselja i dane žalosne.
Mnogi događaji olakšavajuću utjehu imaju,
ali poteškoće koje su zadesile islamski svijet tu utjehu nemaju.
Endelusu ne koristi ničija utjeha, zbog nesreće koja ga je zadesila.
To je zjenicu oka muslimana pogodilo, muslimane ražalostilo,
po selima, gradovima i cijelim predjelima pustoš ostavilo!
Šta je bilo sa gradom Mursijom, Valensiju pitaj!
Gdje je grad Šatiba, gdje je mjesto Džežjan?
Gdje je univerzitetski grad Kordoba, kuća znanosti u kojoj su znalci i
znalci visoki stepen postigli!?
Gdje je Sevilja, grad u Španiji parkovima okružena, sa Betis rijekom
pitke vode i koritom bujicom ispunjen?!
Plače bijeli grad Hanefija, plaćom osobe žalosne,
kao što pri rastanku plaću zaljubljeni.
Muslimanske kuće bez muslimana, prazne,
opustošene i drugim licima naseljene!

I džamije u crkve pretvorene ili srušene,
križevima i zvonima, ni čim drugim snabdjevene.
Čak i mihrabi plaču mada su materijalni.
Čak i mimberi plaču mada su drveni!
O, nemarniče, zar ne vidiš pouku u vremenu!
Ako ti spavaš, vrijeme je budno za osobu trijeznu.
O, ti koji ugodno hodiš, svojim mjestom opijen.
Zar poslije grada Himsa (Sevilje) čovjek može biti drugim mjestom
omamljen?!

Ta nesreća čini da se zaborave sve prethodne.
Ona se ne može zaboraviti dok Bitak ne iščezne!
O, vi koji jašete najbolje konje...!
O, vi koji pasaste indijske čorde!
O, vi koji uživajte tamo preko mora...!
Šta se zbilo sa Endelusom da li ste čuli?
Konjanici su otputovali i vijesti prenijeli!
Koliko je prvaka i uglednika molilo za pomoć
i od bola se treslo!

Neko ubijen, drugi zarobljen, a vas to nije uzбудilo!
O, narode poniženi, ranije uzvišeni,
je li tvoje stanje nasiljem izmijenjeno!
Jučer su bili gospodari u svojim kućama,
a danas robovi nevjernika lutaju bespućima!
Vidiš ih smetene, do krajnosti zbunjene, u odijelu poniženom, odijelu
pohabanom!

Kad bi vidio njihov plač kad ih prodaju
jako bi te to dirnulo i pamet zanjelo!
Koliko i koliko majki i djece dušmani rastaviše!
Plaču, muče se kao da se duše od tijela odvajaju.
Nježnu djevojku, lijepu kao Sunce kad se rađa, lijepu kao dijamant i
koral,
vodi barbarin u sužanjstvo, prisilno!
Djevojka suze roni, snuždena i zbunjena, zbog čega se srce topi od tuge
i užasa.

Ako u njemu ima iole imana i islama.²

Identična slika bosanskohercegovačkih naselja iz vremena nekoliko godina unazad! Ako bi čitalac zamijenio gradove Endelusa za bilo koji grad nama poznatog stradanja (Srebrenicu, Foču, Višegrad, Vlasenicu i mjesta čitavog Podrinja i dijela Hercegovine), morao bi, htio ne htio, primijetiti sve ovo što pjesnik Ebu'l-Beqa Salih navodi oplakujući Endelus i Endelusije i na ovom našem području.

U vremenu između 12. i 16. stoljeća veći dio tla Španije gdje su živjeli muslimani pada pod vlast kršćanskih vladara. Za neko vrijeme ti vladari dali su iz više razloga muslimanima neku vrstu vjerske slobode i štitili ih, mada crkva nije time bila zadovoljna, što potvrđuje i odluka "bečkog skupa" iz 1311. godine, kojom je zabranjena svaka islamska vjerska manifestacija (npr. ezan sa minareta).³ Ova muslimanska zajednica, kojoj je data neka vrsta slobode vjeroispovijesti u Španiji, dokinuta je odmah po padanju grada Granade u kršćanske ruke 1492. godine. Tada dolazi do masovnog prisilnog pokrštavanja. Svi muslimani koji su trebali biti pokršteni dobili su ime "neupućeni heretici", a onda se početkom 17. stoljeća izgone u sjevernu Afriku. Nešto slično položaju raseljenih Bošnjaka po Zapadnoj Evropi, što podrazumijeva i Španiju i zemlje Amerike i Australiju.

Ponašanje evropskih vladara prema muslimanskom roblju nije nikada dovoljno proučeno. Ozbiljno se time pozabavio Belgijanac A. Berlingen, historičar za srednji vijek, proučavajući posebno stanje islamskih manjina u zemljama Evrope, oslanjajući se ponešto na arapske izvore, mada su ti dokumenti do danas neistraženi.

Mi ćemo se u ovom prikazu zadržati na poznom srednjem vijeku, oslanjajući se na arapske izvore, ali i na evropske.

Islamski izvori pretežno koriste termin zarobljenik (esir) za osobu koju su zarobile kršćanske snage. Ovaj termin je upotrebljavan i za osobe koje su pale u zablavljeničvo kupoprodajom i oni su, istovremeno, predstavljali pravo ropstvo.

U Šerijatu je ovaj termin potpuno stran, jer ga Šerijat ne priznaje. Štaviše esir je uživao, u principu, sva prava, što je izazvalo probleme u bračnom pravu.

² A. Kadić, *Izbor iz arapskog pjesništva*, Sarajevo, 1913., str. 61-63., Prijevod N. O.

³ C. F. H. Gilles, *Legislation et doctrine canonique sur les Sarraeins*, "Islam et chretiens du Midi (XII-XIV st.)", Toulouse 1983. 195.213, esp. 204.

Npr. muslimanski pravници suočili su se, između ostaloga, i sa problemom nastalim zbog prisilnog razdvajanja muža i žene. Da li žena čiji je muž pao u zarobljeništvo i nalazi se u bilo kojoj zemlji, a ona za njega ne zna ništa, ima pravo na razvod braka?

Kako tretirati ženu čiji se suprug nalazi u zarobljeništvu, u nekoj kršćanskoj zemlji, ali sa njim njegova supruga ne može korespondirati iako zna gdje je? Da li je dozvoljen i je li punovažan brak koji je sklopio kršćanski gospodar između dvoje zarobljenika negdje u ratnoj zoni? Kakav će biti tretman ovakvih supružnika kada se vrate u islamsku zemlju sa sinom rođenim dok su njih dvoje bili u zarobljeništvu? Kako će biti tretirano dijete rođeno na ovaj način.

Glavni problem s kojim se suočava čovjek toga vremena bio je kako osloboditi brata ili dragu osobu koja je pala u ropstvo. Kako osigurati povratak te osobe u islamsku zemlju? Bošnjak je suočen danas sa istim problemom, raseljavanjem, savremenim ropstvom i onemogućavanjem povratka.

Smatra se da je bio najpovoljniji put za oslobođenje te osobe i povratak u domovinu plaćanje otkupnine, tzv. fidiija. U nekim slučajevima dolazi do oslobođenja zarobljenika putem državne razmjene; muslimanski zarobljenici zamjenjuju se za kršćanske zarobljenike. Mi smo svjedoci takve razmjene kod nas u BiH.

Pored interesovanja službene islamske vlasti za otkupljivanje i oslobođenje zarobljenika bilo je i samoincijativne otkupnine. Tako se pojavila neka vrsta službe pod imenom "fekak" (osloboditelj roba). Fekak je pretežno po zanimanju bio trgovac međunarodnog ugleda koji se pored trgovine bavio i otkupljenjem zarobljenika.⁴

Pored navedenih pokušaja za oslobođenje zarobljenika nailazimo na slučajeve gdje sami zarobljenici pokušavaju da se otkupe putem sabiranja zekata u tu svrhu, vjerno služenje vlasniku, posebno ako bi robovi bili stručnjaci.

U izuzetnim slučajevima i pismena obraćanja za oslobođenje imala su pozitivnu ulogu. Radi interesantnosti ovdje napominjemo jedno takvo pismo koje upućuje Harrali iz Sjeverne Afrike, umro u Damasku 1240. godine. Ovaj sufija uputio je pismo crkvenim vlastima u gradu Taragonu u Španiji,

---

⁴ Ali ibni Jahja ibni Kasim (umro 1189.) "El-Maqsadu'l-mahmud fi telhisi'l-uqud; rukopis iz XIII stoljeća, list 44.459. (Izvor navodi podnositelac referata na Kongresu).

gdje mu je bio veći dio članova porodice u zarobljeništvu. U pismu Harrali ističe jedinstvo ljudske nacije. Pismo započinje:

“U ime Allaha, a Jedini Allah je moćan, Allaha Koji je stvorio čovječanstvo od jedne osobe, njihova tijela od jedne zemlje i time ih učinio, zaista, sve jednom rodbinom. Kad bismo se mi stvarno međusobno poznavali, ljudi bi saznali da su od iste zemlje i iste osobe, da su im duše udahnute Allahovom dušom, i tada se oni ne bi gložili niti krv prolivali, ne bi jedan na drugoga nasrtali poput lava na janje.” U pismu autor dalje poziva svoje kolege kršćane, Špance, da gledaju dalje i šire nego što dozvoljavaju vjerski poznati okviri, izuzimajući ono što čini osnovu vjere. “Vjerski poziv oca Ibrahima Bizantijcima i Arapima (kršćanima i muslimanima)”, ističe Harrali, “počiva na čvrstoj i zajedničkoj osnovi i jednih i drugih”. Harrali se u ovom svom pismu oslanja na sufijski stav “jedinstva Bitka” (vahdeti’l-vudžud), učenje koje, između ostaloga, uči da su historijske vjere samo odraz jedne supstance koja je zajednička svim ljudima. Harrali, doista, slijedi stope svoga savremenika, andaluzijskog sufije Muhjudinna ibni Arebija iz grada Mursije. Ovo pismo izazvalo je osjećaje svećenika grada Taragone, koji su prokomentarisali da je autor ovog pisma prekoračio vjersku osnovu, ali su, ipak, pustili na slobodu porodicu Harralija.⁵

Pored spomenutih otkupa zarobljenika i razmjene, postojali su i duhovni pokušaji oslobođenja. Naime, posjedovali bi navodno evlije i dobri ljudi koji su igrali neku vrstu uloge današnjih psihijatarata.

Postavlja se pitanje u koju svrhu je korišteno roblje.

Pošto je među zarobljenicima bilo ponešto i znalaca, to su oni bili na cijeni na tržištu roblja, npr. medicinari, geografi, prepisivači, prevodioci itd. Tako je npr. lokalna vlast grada Vilafranka raspolagala očnim ljekarom muslimanom robom, stručnjakom iz ove oblasti. Kada je za to saznao vladar Aragona Pedro IV, naredio je guverneru spomenutog grada da mu pošalje ovog stručnjaka u Barselonu na određeno vrijeme radi liječenje jednog od njegovih pomoćnika.⁶

Među druge znalce ubrajaju se, između ostaloga, geograf Bezan el-Fasi porijeklom iz Granade koga su zarobili sicilijanski gusari 1519. godine.

⁵ Ibni Tavah (umro 1318). *KItabu’s-subki’l-mekal-li fekki’l – ikal*, rukopis br. 105, Biblioteka El-Husejnijje, Rabat – Maroko.

⁶ Ferlinden, str. 364-365. Dokument 1342. g.

U svom prtljagu ovaj geograf nosio je koncept studije kojeg je sačinio za vrijeme svoga putovanja oko Afrike. Studiji je dao naslov "Opis Afrike". Ova studija bila je tokom brojnih stoljeća glavni geografski izvor u Evropi, vezan za islamski svijet, posebno za muslimane Afrike.⁷

Druga grupa znalaca muslimana zarobljenika korištena je za prepisivanje i prevođenje arapskih rukopisa, posebno iz oblasti medicine i filozofije.

Vrlo često prepisivači ovih tekstova potpisivali su i svoja imena, a zatim i neku vrstu dove za njihovo oslobođenje, npr. "Neka bude slobodan zarobljenik i pisac ovog djela i neka se smiluje nama Uzvišeni a čitalac neka kaže prilikom njegovog čitanja *amin*."⁸

Vlastodršci roblja pokazivali su veliku pažnju za učenjake muslimane iz oblasti vjerskih nauka jer se studiranje islama i arapskog jezika smatralo potrebnim uvjetom za kvalifikaciju misionara svećenika, franjevac i dominikanaca, radi dominacije u ovoj oblasti i podučavanju sadržaju Indžila među onima koje su nazivali totemistima.

Radi uvježbavanja mladih svećenika vodile su se vrlo često diskusije sa ovim zarobljenicima muslimanima o vjerskim pitanjima. Na temu toga pisana su i djela u kojima je, razumljivo, uvijek dolazilo do pobjede teoretičara kršćana.⁹

Tri su izvora bila preko kojih se Evropa snabdijevala robljem:

- Ratovi i opsade gradova,
- Pomorsko gusarstvo i
- Međunarodna trgovina robljem.

⁷ V. *El-Mevsuatu'l-islamijje*, II izdanje E stavka Leo Afrikanos; V. također. M- M- El-Hadžeri, *Hajatu'l-vezani'l-Fasii ve eseruhu*, Rabat, 1935. g.

⁸ Ibni'l-Hatib, IV svezak 421-422 gdje je navedeno ovako ime: Ebu Omer Jusuf ibni Muhamed ibni Muhamedi'l-Jahsubi'l-Luši, (Danas Loha kod Granade), bio je poznat kao Hatat (krasnopisac). To potvrđuje divno i umjetno pismo na rukopisima koje je on potpisao svojeručno dok je bio zarobljenik u kršćanskoj Španiji.

⁹ B. Lewis *The Muslim Discoveri of Euroe*, New York etc. 1982.; 90. Muhammed el-Kajsi (živio je 1309. g.) *Miftahu'd-din ve'l mudžadele bejne'n-nesara ve'l muslimin*. Rukopis državne biblioteke u gradu Alžiru broj 1557., 49-90.

Muhammed el-Menuni *Munakašetu usuli'd'dijanat fi'l-Magrebi'l-vesit ve'l-hadis. Medželetu'l. babsi'l-ilmi*, III, 1968., 23-32; Muhammed el-Ensari el-Endelusi (umro u 15. stoljeću), *Risaletu's-sail ve'l Mudžib ve revdati nuzheti'l edib*. Rukopis, Opća biblioteka Rabat br. D 1138., 227-321.

U 13. stoljeću preovlađuje broj muslimana – robova na Siciliji porijeklom iz Španije i Maroka, a kasnije, sve do pada Istanbula, to su bili Grci, Tatari, Albanci, Bugari, Rusi i Turci.

Robovi porijeklom muslimani u toku poznijeg srednjeg vijeka zapošljavani su u raznim oblastima:

- poljoprivredi,
- zanatstvu,
- po samostanima i
- kod svećenika.

Neke žene su bile priležnice, plesačice i sluškinje na dvorovima uglednika.

Poznato je da se većina ovih robova nije vratila u svoju domovinu, nego se asimilirala u evropsko društvo.

Prije nego što bi muslimansko roblje po prvi put bilo stavljeno na prodaju, ono je bilo privedeno i prisiljeno da primi kršćanstvo i da zamijeni svoje ime za neko kršćansko.

U dokumentima vezanim za ovaj problem, pretežno se ukazuje na njihovo islamsko porijeklo.

Pokrštavanje roblja muslimana imalo je za cilj njihovo puno asimiliranje. Oni su se morali povinovati crkvenim zakonima i pravilima, pa su, između ostalog, podlijegali i sudskom pretresu. Otuda je bilo teško, skoro nemoguće, sačuvati svoje vjeronazore.

Ovo pitanje nikada nije dovoljno izučeno osim što poneka pjesnička mašta pokušava nam ovo dočarati.

Ovdje se postavlja nekoliko pitanja vezano za Bošnjake izgnanike:

- Kakve poslove većina njih obavlja,
- Ima li stvarnog izgleda za njihov povratak,
- Koliko se njih zbog društvenog položaja u tuđini ili materijalnog odriče svega svoga ranijega,
- Ide li Bosna i Hercegovina u tom smislu stopama Endelusa i kako spriječiti da dođe do toga.

Abstract

This paper is in a sense a narrative from the recent and distant past, of something that is to some extent fading into oblivion. It dwells on Al Andalus (Spain) and Bosnia and Herzegovina, countries of tears and pain – and more on Al Andalus, because of the sense that history repeats itself.

It makes use of details from the lecture given by Prof. Dr. Br. B. s. Fankinknoksfeld of Holland in at Congress in Alexandria, organized by the Ministry of Waqfs, High Committee for Islamic Affairs, with the title “Muslims captive in western Europe during the late mediaeval period.” The theme of the Congress was “The contribution of religion to the service of humankind.”